

Sociální pedagogika

Aktivity při řešení domácího násilí

Jiří Sedlák

Úvod

Naše společnost prochází již čtrnáctý rok zásadními změnami v ekonomických a sociálních vzorcích. Došlo ke zřetelným posunům. Riziko vzniku nejrozličnějších problémových situací je podstatně větší než v minulosti. Obecně uznávané principy etiky ustupují do pozadí. V rodinách dochází k omezování svobody. Vznikají tak stresující situace. Jednou z hlavních příčin je nebyvalá akcelerace násilí v naší společnosti. Protože jde o fenomén velmi složitý a bohatě podmíněný, vyskytuje se při jeho řešení mnoho problémů, z nichž jsou některé více, jiné méně osvětlené. Dochází k mnoha deformacím.

S následky domácího násilí se setkávají učitelé na základních, ale i v mateřských školách. Pedagogika reflektuje otázku násilí páchaného na dětech. Učitelé si uvědomují, že se v rodinách vyskytuje řada nedostatků ve výchově dětí, že rodiče zatěžuje zvládání nároků při interakcích s dětmi, že jsou někteří rodiče málo zodpovědní při volbě výchovných strategií, že mají těžkosti s vytvářením příznivého širšího sociálního prostředí a že často nejsou schopni akceptovat dítě takové, jaké je (Potočárová, 2003). Do školy přicházejí žáci z rodin různě připraveni po stránce psychické, tělesné i sociální. Učitel má za úkol je vzdělávat, a také vychovávat. Když se setká u žáka se závadami a poruchami v jeho chování, s důsledky jeho týrání nebo zanedbávání, které si přinesl z rodiny, nemá neomezené možnosti s jejich nápravou. Někdy je odkázán na spolupráci s psychologickými institucemi. Přesto není bezmocný. Nabízí se mu řada účinných výchovných postupů, které nejsou jen v rovině represivní, ale může využít i mnoha výchovných prostředků. Praxe ukazuje, že se učitelé mnohdy omezují jen na konstatování, že s „žákem není všechno v pořádku“ a že „potřebuje výchovné vedení“. Existují návody, jak čelit násilí, do praxe učitelů však pronikají se zpožděním (Dunovský, 1986; Kohoutek, 1998; Erb, 2000 aj.).

Domácí násilí je termín používaný u nás asi osm let. Potíží je v tom, že uspokojivé vymezení tohoto pojmu čeká na zpracování. Problematika

zahrnuje relativně velké množství speciálních poznatků z oblasti pedagogiky, psychologie, sociologie, práva, psychiatrie. Bez všeobecných i odborných znalostí nelze domácí násilí účinně řešit. Je to oblast, do které většina lidí nevidí. Přesto zasahují důsledky 10–30 % rodinných příslušníků. Souhrn podmínek, ve kterých žije v našich rodinách asi třetina dětí několik let, se rovná „mučení“ těchto dětí. S pojmem domácí násilí se již setkalo 80 % dotázaných, kteří jsou přesvědčeni o tom, že by okolí nemělo zůstat k tomuto jevu lhostejné. Čtvrtina tázaných poznala domácí násilí z doslechu, nepřímě. Veřejnoprávní televize v květnu 2001 ve zprávách uvedla, že 52 % případů domácího násilí svědčí o vysokém výskytu agrese v našich rodinách, neboť jde většinou o promyšlený teror, o vandalství, vše za přítomnosti dětí. Ve zprávě Dětského fondu OSN (UNICEF) se uvádí, že ČR patří k zemím, ve kterých se vyskytuje největší počet týraných a utýraných dětí. Tento závěr vychází z výzkumu střediska Innocent Research Center. Ze srovnání údajů o fyzickém násilí na dětech v 27 zemích světa a o zanedbávání povinné péče vyplývá, že je těchto případů v české populaci 4–6krát víc, než je průměr všech zkoumaných zemí. Nejohroženější jsou děti mladší než jeden rok. V 80 % případů páchají násilí biologičtí rodiče. Výzkum vycházel z registrovaných případů policie, takže skutečnost je pravděpodobně až dvojnásobně horší. Podle agentur STEM a Společnosti Phillip Morris ČR bylo u nás domácí násilí v roce 2001 vůbec nejrozšířenější formou násilí.

K charakteristice domácího násilí

Dunovský (1986) definoval týrání dítěte jako „jakoukoliv nenáhodnou, preventabilní, vědomou či nevědomou aktivitu či neaktivitu, jíž se vůči dítěti dopouští vychovatel nebo jiná osoba, jež je v dané společnosti nepřijatelná nebo odmítaná a poškozuje tělesný, duševní i společenský stav a vývoj dítěte, popřípadě způsobuje jeho smrt“.

Jeho charakteristickými znaky jsou opakování, dlouhodobost týrání, tj. jeho téměř každodenní přítomnost, blízký vztah mezi trýznitelem a jeho obětí. Kromě toho existují zřetelné následky v oblasti fyzické, psychické (včetně emocionální), psychosociální a sociální ve formě nejrůznějších poruch většího stupně závažnosti u oběti (Sedlák, 2003).

Domácí násilí obsahuje prvky terorismu s různě závažnými formami násilí. Je jedním ze závažných sociálně patologických jevů společnosti. Jde o velmi složitý celospolečenský jev, ve kterém u nás stále panuje krajní liberalismus. Bylo nashromážděno mnoho poznatků, přesto existuje řada nejasností. Není například podrobněji zpracována osobnost pachatele. Mezi původci násilí nepřevládají ani bohatí, ani chudí, ani vzdělání, ani nevzdělání, ani mladší, ani staří, ani ateisté, ani nábožensky orientovaní, ani jedinci s různým sociálním původem. Co se týká pohlaví, převažují muži. Podrobná charakteristika

osobnosti oběti nezletilého čeká na souhrnné zpracování. Není k dispozici úplný výčet konkrétních činů násilníků, způsobujících domácí násilí. Není provedena jejich klasifikace a není uveden jejich vztah k domácímu násilí. Je sice zpracováno třídění závad a poruch chování dětí a mládeže, ovšem bez vztahu k příčinám působení domácího násilí (srov. např. Kohoutek, 2002 aj.).

Ke stanovení objektivních návrhů na řešení této problematiky je třeba vycházet z dlouhodobých výzkumů. Jev je podmíněn multifaktoriálně souhrou řady patologických činitelů. Jejich validita je určována řadou faktorů. Je třeba zdokumentovat veškeré i počáteční příznaky, které se objevují u dětí i dospělých vystavených domácímu násilí. První, nejdůležitější věcí je jev správně pojmenovat. Teprve potom lze předpokládat, že je možné překonat uvedený nepříznivý stav.

U domácího násilí je nejvíc nebezpečné to, že jeho trvalost není možné vyloučit, neboť obvykle pokračuje několik dalších let. Násilí páchané na dětech v domácím prostředí se stále častěji v posledních letech dostává do popředí zájmu i široké veřejnosti, která si ho všímá a upozorňuje na ně. Avšak naše zákonodárství a státní organizace, jako jsou sociální oddělení pro péči o dítě a mládež, okresní a městská policejní oddělení a také soudy, jsou v prodlevě.

S fenoménem domácího násilí velmi úzce souvisí problematika zátěže, přetížení a stresu, a to tělesného a hlavně psychického. Dosud se naše státní i nestátní organizace zabývaly především fyzickým násilím páchaným na dospělých. Problémy, které se týkaly dětí, nebyly v popředí zájmu. Teprve v poslední době se pozornost orgánů a organizací začíná zaměřovat také na příčiny, důsledky a možnosti praktického řešení domácího násilí u dětí. U nás byla tato problematika sledována sporadicky od 70. let a poněkud častěji v posledních osmi letech. Násilí páchané na dětech bylo až donedávna téměř zcela mimo ohnisko zájmu našich institucí. Jen omezeně se hovoří o násilí ekonomickém.

Odbornými pedagogy a psychology je domácí násilí považováno za velmi závažný společenský problém. Je to složitý společenský jev, který má mnoho podob, a připouští proto různá hodnocení. Jde o násilí páchané uvnitř rodiny, které má podobu buď fyzickou, nebo psychickou, případně sociální (Sedlák, 2003). U dětí nabourává křehkou rovnováhu jejich osobnosti. Většina státních orgánů, včetně orgánů činných v trestním řízení, hodnotí v současné době domácí násilí jako zcela soukromou záležitost, a pokud nedojde k vážnému poškození zdraví, aktivně nezasahuje. Psychické formy domácího násilí se sice odsuzují, ale málokterý je soudně projednáván a často se nedostane ani před přestupkovou komisí. Domácí násilí se prokazuje velmi obtížně, protože většinou chybí svědci a orgány je posuzují jako tvrzení dí-

těte proti tvrzení rodiče. Vyšetřovatelé se často chovají k oběti podezřívavě, projevují krajní nedůvěru a jednají s ní hůře než se skutečným útočníkem.

Každé násilí v rodině je důsledkem selhání právního vědomí společnosti. Kromě toho vyplývá i z ekonomického a sociálního stavu společnosti. Oběť domácího násilí má pouze někdy také určitý podíl viny jako nevhodné chování, zhoršený školní prospěch, neposlušnost. Některé faktory vyvolávají zátěž a stres v rodinném soužití téměř vždy, a to již v nejranějším věku. Násilí, ať už tělesné nebo psychické, vůči dětem vede ke stresovým situacím.

Není zpracován podrobněji vztah mezi domácím násilím, hlavně jeho psychických forem, a mezi problémem stresu a zátěže, především u dětí nezletilých. Násilí v jakékoli podobě má nepříznivý odraz v psychice oběti a nutně vyvolává stresové reakce. Není sporu o tom, že důsledky domácího násilí (fyzického, psychického či sociálního) zanechávají v psychice stopy.

Praktická opatření

Byly schváleny deklarace zaměřené na prospěch dítěte, které trpí nejrůznějšími škodlivými podněty z vnějšího prostředí, především sociálního charakteru.

V rámci OSN zasedá subkomise pro ochranu a podporu lidských práv. Valné shromáždění OSN přijalo 20. 11. 1959 rezoluci, která rok 1979 vyhlásila za Mezinárodní rok dítěte, a schválilo *Deklaraci práv dítěte*, která navazovala na Ženevskou deklaraci práv dítěte z roku 1924. Obsahuje deset zásad. Mezi nimi jsou formulovány požadavky, které by měly dodržovat na celém světě rodiče, dobrovolné organizace, místní úřady a vlády zemí cestou zákonodárných opatření. Každé dítě má prožívat šťastné dětství, má požívat zvláštní ochrany, jen ve výjimečných případech může být odloučeno od své matky, má být chráněno před všemi formami nedbalosti, krutosti a vykořisťování, nemá být ohrožen jeho tělesný, duševní nebo morální vývoj. OSN schválilo v roce 1989 *Úmluvu o právech dítěte*, v níž se stanovuje, že:

1. dítětem je lidská bytost mladší 18 let,
2. zájem dítěte musí být předním hlediskem při veškerých postupech,
3. dítě má právo být slyšeno, jedná-li se o jeho osudu či životě,
4. dítě má právo na svobodné shromažďování,
5. za výchovu a vývoj dítěte mají zodpovědnost oba rodiče,
6. dítě má právo znát oba rodiče a stýkat se s nimi atd.

Při našem parlamentu zasedá komise pro rodinu a rovné příležitosti. Vládní dokumenty posuzuje koordinační rada, ve které zasedají předsedové odborných komisí a strategičtí poradci. Legislativní problémy řeší odborné zázemí. Problematiku domácího násilí obhospodařuje kromě státních orgánů řada nevládních organizací a nadací. Procento odborníků, kteří mají největší

možnost poznat a oznamovat domácí násilí, je však nepatrné – odhaduje se asi na pouhého půl procenta.

Od 1. března 1994 je u nás uzákoněna povinnost ohlásit jakékoli náznaky týrání dětí. Povinnost se nevztahuje na osoby blízké. Orgány, které se setkávají s domácím násilím, tuto povinnost nejčastěji obcházejí.

Většina institucí je zaměřena na osvětu, na poradenskou činnost nebo má charitativní charakter. Diagnóza poruch je určena psychologickým poradnám nebo pediatrickým či psychiatrickým ambulancím. Léčbu poruch provádí většinou lékař nebo psychoterapeut, případně sociální pracovník, pokud má příslušný odborný výcvik, a to formou individuální nebo skupinové psychoterapie, ve vážných případech je dítě hospitalizováno.

Institucí, které se zabývají pomocí týraným dětem, je dnes již téměř nepřehledné množství. Patří k nim Linky pomoci, Linky důvěry, Růžová linka, Linka bezpečí, Centrum krizové intervence v Praze-Bohnicích, Rodinné centrum v Praze-Motole, D centrum, Centrum psychosociálních služeb, Krizové centrum Most na Praze-Proseku aj.

Uvedeme výběrově některé instituce, které vykazují dlouhodobější činnost.

K mezinárodně působícím institucím patří *Amnesty International*. Zabývá se vážným porušováním práv žen, násilím páchaným na ženách, špatným zacházením s nimi. V mnoha zemích je velké množství žen týráno rodinnými příslušníky, domov je pro ně místem teroru. Totéž se týká týraných dětí zvláště tehdy, když je rodina neúplná. Tato organizace se snaží kultivovat společenské vědomí v oblasti ohrožování lidských práv, organizovat boj s osobním sobectvím. Působí ve více než v 50 zemích světa. V ČR existuje pod názvem AI v Praze.

K mezinárodním institucím působícím u nás patří také *OMEP – Mezinárodní organizace pro děti předškolního věku*. Tato organizace je členem skupiny nevládních organizací pro Úmluvu o právech dítěte. Jejím cílem je posilovat povědomí o významu předškolní výchovy pro bezproblémový vývoj dítěte, zajišťovat dostatečnou péči a materiální zabezpečení dítěte předškolního věku, zajišťovat dostatečnou výchovu a vzdělání dětí tohoto vývojového období a organizovat mezinárodní výměny expertů z této oblasti i učitelů mateřských škol, chránit, rozšiřovat a prosazovat práva dítěte v rodině i v předškolních zařízeních a aktivně hledat řešení jejich poruch (Monatová, 1998).

Krizová centra působí ve Švédsku v Malmö od roku 1980, v Gothenburgu od roku 1986. Poskytují právní a psychologickou pomoc při emocionálním poškozování obětí, včetně dětí.

Na Slovensku je činné *Centrum Slniečko*. Je to nezisková organizace, která pracuje od roku 1966. Je řízená Ministerstvem práce, sociálních věcí a ro-

diny. Zabývá se problematikou násilí, které je páčáno na dětech. Děti mají k dispozici Dětskou linku záchrany a krizové centrum s lůžkovou, ambulanti a terénní částí. Zpracovali soubor typických tělesných a psychických příznaků u dětí, které byly tělesně nebo duševně týrány, zanedbávány nebo sexuálně zneužívány. Celkem 80 % dětí, umístěných v tomto centru mělo 3–6 roků. Učitelky mateřských škol pracují pole projektu Prevencia rizikových situací, ohrožujících život a zdravie detí (Hroncová, Hrnčárová a Popp, 2001).

Občanské sdružení *Fenestra* má svou působnost na Slovensku. Specializuje se na pomoc obětem domácího násilí.

U nás aktivně působí *Bílý kruh bezpečí*. Jeho posláním je pomáhat obětem trestných činů i členům jejich rodin. Nebere ohled na jejich věk, pohlaví, rasu, národnost ani na druh trestného činu. Účelem je dostat oběti ze stresu, který byl způsoben trestným činem a poradit jim o průběhu trestního řízení, poskytnout další praktické rady a zprostředkovat kontakt na další služby a odborníky. Od roku 1991 v tomto nepolitickém humánním sdružení stovky právníků, psychologů a sociálních pracovníků řeší poradensky otázky násilných činů, přepadení, oloupení a domácího násilí. Každá třetí oběť trestného činu, která vyhledá poradny BKB v různých městech ČR, je obětí domácího násilí nebo má potíže s rozličnými projevy domácího násilí.

Další institucí je *nadace Naše dítě*. Poradenská činnost této nadace je zaměřena na pomoc dětem v krizových životních situacích. Jejich Linka bezpečí má celostátní působnost a je přístupna dětem i rodičům 24 hodin denně. Bývá využívána denně více než dvěma tisíci dětmi. Od ledna do prosince roku 2000 telefonovalo na jejich linku bezpečí 3 535 dětí (denně v průměru 10 hovorů) v souvislosti s problémy školního neúspěchu. Formou brožur byla zpracována rozmanitá témata.

Dále u nás působí *Fond ohrožených dětí*, který má své ústředí v Praze, pobočky v devíti městech v ČR. Vyhledává týrané, zneužívané a opuštěné děti, pomáhá dětem z dětských domovů zařazovat do společnosti, vyhledává rodiče dětem zdravotně či jinak handicapovaným, usiluje o změnu zákonů i praxe na úseku sociálně právní ochrany dětí, poskytuje poradenskou a hmotnou pomoc náhradním rodinám. V roce 2000 řešili v tomto fondu 1 634 případů týraných, zanedbávaných a sociálně ohrožených dětí. Z toho se 183 případů (11,2 %) týkalo týrání dětí, 206 případů (12,6 %) zanedbávání a 25 případů (1,5 %) sexuálního zneužívání.

Domov sv. Markéty je občanské sdružení pro pomoc obětem trestné činnosti, a to pro matky s dětmi v tísní. Ubytování se poskytuje matkám s dětmi, které se dostaly do sociálních potíží. Azyl nesmí být delší než jeden rok. Dětem je určen sociálně výchovný program, zaměřený na řešení rodin-

ných problémů a na vytváření vhodného prostředí pro rozvoj a výchovu dítěte. Domov zastřešuje Oblastní charita, která organizuje řadu dalších pečovatelských služeb.

Sdružení proti násilí na dětech má svoje Dětské krizové centrum v Praze-Michli. V tomto sdružení bylo z celkového počtu týraných dětí 42 % chlapců, 57 % dívek. Nejčastěji se vyskytovalo psychické týrání, sexuální jen v 17 %. Postupně se zvyšuje procento dětských oznamovatelů, odborní pracovníci oznamují trestné činy páchané na dětech jen v 0,5 %. Poskytují zdravotní péči týraným dětem i dětem ohroženým ve vývoji.

Vesničky SOS umísťují od roku 1994 děti, u kterých byly v rodinách aplikovány nepřiměřené tresty a násilí a které prožívaly trvale napjaté situace. Byly založeny v roce 1964.

Odbory sociálně právní ochrany dětí a mládeže a jejich *Oddělení péče o děti a mládež* vykonávají dozor nad dodržováním základních zákonů týkajících se nezletilých. V případě opatrovnictví provádějí prošetřování způsobu a úrovně bydlení, posuzují pro potřeby soudů prostředí, ve kterém dítě vyrůstá, zjišťují, zda má dítě nebo dospívající zajištěno uspokojování základních potřeb. Poskytují sociálně právní poradenství, informují o právech dítěte a o možnostech obrany. V těch případech, kdy se na základě upozornování sousedů či jiných informačních zdrojů jeví, že je dítě rozumově a citově „podvyživené“, až „zanedbávané“, nebo že se s ním dokonce špatně zachází, je spolupráce se sociální pracovníci odboru sociální péče nezbytná.

Občanské sdružení Střep má podobné poslání. Pracuje v Praze, Rakovníku, Berounu, a to po dohodě s odborem sociálních věcí a jeho odělením péče o dítě. Pomáhá rodinám, ve kterých hrozí, že budou muset být děti umístěny do domovů, i těm, které se ocitly v těžké životní situaci. Zaměstnává především sociální pracovníky.

Literatura

- DUNOVSKÝ, J. *Dítě a poruchy rodiny*. Praha: Avicenum, 1986.
- ERB, H. *Násilí ve škole a jak mu čelit*. Praha: Amulet, 2000.
- HRONCOVÁ, M., HRNČÁROVÁ, I., POPP, E. Syndróm CAN. *Předškolská výchova*, 2000/2001, 54, č. 3, s. 34–35.
- Jak řeší domácí násilí v jiných zemích Evropy?* MFD 3.9.2003, s. 7.
- KLÍMA, P., JEDLIČKA, R. Sociálně pedagogická práce s dětmi a mládeží v tíživých životních situacích v nízkoprahovém kontextu. *Speciální pedagogika*, 2002, č. 4, s. 226–230.
- KOHOUTEK, R. Závady a poruchy chování dětí a mládeže. *Pedagogická orientace* 2002, č. 1, s. 83–98.
- Mezinárodní dokumenty o lidských právech a humanitárních otázkách*. Praha: Melant-rich, 1989.
- MONATOVÁ, L. *Pojetí speciální pedagogiky z vývojového hlediska*. Brno: Paido, 1998.
- POTOČÁROVÁ, M. Ohrožené děti v rodinnom prostredí. In *Násilí na dětech, násilí nezná*

hranice, ale zanechává stopy. Sborník z 2. národní a 1. středoevropské konference o domácím násilí. Praha: Humanitas profers, 2003, s. 58–61.

SEDLÁK, J. Sociálně právní ochrana dětí v praxi, psychologické problémy domácího násilí.

In *Násilí na dětech.* Sborník. Praha: Humanitas profes, 2003, s. 91–96.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte školního věku.* Praha: UK, 2001.

SEDLÁK, J. Aktivity při řešení domácího násilí. *Pedagogická orientace* 2004, č. 1, s. 22–29. ISSN 1211-4669.

Adresa autora: Doc. PhDr. Jiří Sedlák, DrSc., Voříškova 49, 623 00 Brno